

Harold F. Searles

A környezeti válsághoz kapcsolódó tudattalan folyamatok*

A környezeti válság, úgy vélem, még a nukleáris fegyverkezés fenyegetésénél is hatalmasabb, az eddigi legnagyobb veszély, amivel az emberiség kollektívan szembenézett. Ökológusok, népességbiológusok, fizikusok, vegyészek, mezőgazdászok, közgazdászok, építészek, várostervezők, politikusok, történészek és főként elhivatott laikusok tollából származó cikkek és könyvek tömkelege hívja fel a figyelmünket a válság különböző aspektusaira, és ezek közül jó néhány értékes bepillantást ad a probléma pszichológiai összetevőibe. Elvértve hallani azonban viselkedéskutatóról, aki a témával foglalkozott volna, és tudomásom szerint eddig csupán néhány pszichiátriai írás jelent meg a tárgyban, illetve egyetlen pszichoanalitikus hozzászólás: a ditroiti Peter A. Martin érintette a témát röviden és mellékesen, egy 1969 áprilisában vele folytatott beszélgetésben.ⁱ A környezeti krízis teljes bolygónkra kiterjed, és egyre növekvő intenzitással fenyegeti annak egészét. Ha ilyen horderejű probléma merül fel, akkor nyilvánvaló, hogy az összes releváns tudományág erőfeszítésére szükség van. Úgy vélem, nekünk, pszichoanalitikusoknak, akik az emberi viselkedésre olyan erőteljes hatást gyakorló tudattalan folyamatokkal foglalkozunk, felvilágosítást kell adnunk embertársainknak egyes kérdésekben a közös küzdelem során.

Hipotézisem az, hogy az embert a környezeti válság tudomásulvételében tudattalan érzéseken és attitűdökön alapuló erős és mindent átható apátia gátolja. Az analitikus irodalom hiánya a témában azt sugallja számomra, hogy mi, analitikusok ennek az általános apatiának a foglyai vagyunk. A másik tényező a szakmánkban érzékelt különleges kockázat: ez visszatart minket attól, hogy olyan speciális gondolatokkal járjunk hozzá a témához, amilyenekkel egyébként képesek volnánk. Félnünk, hogy a környezeti válság iránti aktív érdeklődés kollégáinkból nem vált ki mást, csupán diagnosztikus érdeklődést, hogy vajon pszichotikus depresszióban avagy paranoid skizofréniában szenvedünk-e.

Az általános apátia bizonyítéka, hogy a szövetségi költségvetésben 1971-ben a hadviselésre szánt összegnek csak körülbelül egy tizenhetedét szánták a környezetszennyezés elleni küzdelemre.ⁱⁱ Nem szeretnék könnyelműen nyilatkozni hadviselési szükségleteinkről, de evidensnek tűnik számomra, hogy az a polgárság,

* Eredeti megjelenés: Harold F. Searles: Unconscious Processes in Relation to the Environmental Crisis. *Psychoanalytic Review*, 1972, 59(3): 361-374.

amelyet kellően foglalkoztat saját országának és a világnak az ökológiai állapota, ezen a területen ilyen csekély erőfeszítéssel nem érné be.

A környezeti válsággal kapcsolatos rengeteg statisztikai adatból álljon itt néhány, amit megdöbbentőnek tartok. Mintegy félmillió tonna különböző szennyező anyagot ürítünk az óceánba, amik közül alig néhány esetében tanulmányozták, milyen hatásuk lehet az ökológiai folyamatokra.ⁱⁱⁱ Növekvő aggodalommal figyeljük, nehogy az óceán is, ahogy már sok nagy tavunk – például a Nagy Tavak közül jó pár és a Balti tenger^{iv} – néhány évtized leforgása alatt ne tudja majd táplálékkal ellátni az élőlényeket. Hogy csak a DDT¹-fertőzést említsük, az földrajzilag annyira kiterjedt, hogy arktiszi eszkimók, antarktiszi pingvinek és fókák testében is kimutatták. Kevesebb mint két évtizeddel a bevezetése után „a szintetikus fertőzést olyan alaposan elterjesztették az élő és élettelen világban egyaránt, hogy elméletileg bárhol felbukkanhat”.^v Bolygónk oxigéntermelésének hetven százalékát vagy még ennél is többet az óceánban végbemenő fotoszintézis adja, főként a kovamoszatoké. Újabb kutatások kimutatták, hogy a mindenhová behatoló DDT akadályozza a kovamoszatokat az oxigéntermelésben.^{vi}

Az atomreaktorokból származó radioaktív hulladék tekintetében már eleve mintegy 80 millió gallon² örököseit vagyunk, ezeket tartályokban tárolják. A tartályokat 600-tól 1000 évig terjedően kell őrizni. Jó néhány lerakóból több ezer gallon szivárgott már a talajba, és egyetlen gallon elengedő egy város ivóvízkészletének megmérgezéséhez.^{vii} David Lilienthal, Az Atomenergia Hivatal első elnöke jelentette ki: „Az atomreaktorok elterjedése, ami egykor ragyogó reménységet jelentett az emberiségnek – köztük nekem is –, most a legromdább felhők egyike lett Amerika égén.

A föld gyorsuló ütemű túlnépesedése transzcendentális jelentőségű tényező. Feltételezések szerint i.e. 6000-ben ötmillió ember élt a földön, és egymillió év kellett ahhoz, hogy a két és félmillióról ötmillióra duplázódjon a népesség. Ettől az időtől kezdve a duplázódás körülbelül ezerévenként következett be, így 1650 környékén összesen ötszázmillió (azaz félmillárd) lett. Azután már kétszáz éven belül, 1850-re egymillióra növekedett a népesség. A következő megduplázódáshoz már csak nyolcvan év kellett, 1930-ra kétmillióra emelkedett a népesség. Jelenleg körülbelül 37 éven belül nő duplájára. Ha a népességnövekedés a jelenlegi arányban folytatódna – ami nyilvánvalóan nem lehetséges –, a következő kilencszáz évben, száz ember jutna a Föld minden egyes négyzetméterére, a szárazföldet és a tengert is beleértve.^{viii}

Az éhínség – különösen a fejletlen országokban, ahol a népességnövekedés még nagyobb arányú – egyfajta „megoldást” jelenthet a nyilvánvalóan tarthatatlan helyzetre. A népességbiológus Ehrlich rámutat, hogy jelenleg a világ felét nyomor sújtja^{ix}, és mintegy ötmillióra becsülhető például azoknak az indiai gyerekeknek a száma, akik évente alultápláltság következtében halnak meg.^x Meggyőződése szerint még ebben az évtizedben többszázmillió ember fog éhen halni, az összes eddig szervezett segélyprogram ellenére.^{xi}

¹ DDT: a diklór-difenil-triklóretán rövidítése, nagy hatású rovarölő szer. Az 1960-as évek végén betiltották. (A ford.)

² gallon : angolszász űrmérték (3,7-4,5 liter (A ford.)

Az Egyesült Államok a Föld népességének kevesebb mint egytizenötödét teszi ki, mégis az összes nyersanyagfogyasztásnak a jóval több mint a fele esik rá. Ha a jelenlegi trend fennmarad, húsz éven belül sokkal kevesebben leszünk, mint a népesség egytizenötöde, viszont a források több mint 80%-át mi használjuk el.^{xii} Másrészt azt is kimutatták, ha az amerikai iparosodás jelenlegi mértékét kiterjesztenék a világ többi részére, az ezzel járó környezetszennyezés újabb jégkorszakot eredményezne, a levegőben lévő füst és por erőteljes megnövekedése pedig elsötétítené a Napot, és a Föld hőmérsékletének jelentős csökkenését idézné elő. Még nagyobb veszélyt jelentene, ha az óceán vegyi szennyezése következtében a világ oxigénkészlete kimerülne.^{xiii}

A világ jelenlegi ökológiai hanyatlása olyan, nagyrészt tudattalan szorongásokat ébreszt fel bennünk, amelyek az egyéni énfajlás történetének eltérő szintjeit jellemzik. Tehát az általam felvázolt általános apátia a szorongások elleni, nagyrészt tudattalan elhárító mechanizmusokból fakad. Azokról az elhárításokról ejtek szót, amelyek a) a fallikus, ödipális fejlődési szakasszal függenek össze; b) az azt megelőző korai időszakra – kleini kifejezéssel^{xiv} – depresszív pozícióra; illetve (c) a még korábbi paranoid pozíció időszakára esnek.

A fallikus és ödipális fejlődési szint

Először is nyilvánvaló, mennyire moralizálóak azok a kinyilatkoztatások, amelyekeken keresztül a témáról beszélnek: az író vagy az olvasó morálisan felsőbbrendű, ezért biztonságos pozícióból – ödipális bűnét ránk vetítve – közli, hogy meggyaláztuk a Föld anyát, és ezért, amikor eljön az ideje, a bosszúálló Jehova bűneinkért megfojt vagy megmérgez minket. Másodszor, az ökológusok azt éreztetik velünk, hogy le kellene mondanunk a nagy nehezen megszerzett genitális fensőbbiségünkről, amit a büszkén dédelgetett, de ökológiailag romboló gépkocsink jelképez, és vissza kellene térnünk a gyermekkorba, amikor a genitális önrendelkezés olyasmis volt, ami után vágyódtunk, de még nem értük el; apatiánk egyben a tudattalan, dacos visszautasítása annak, hogy így cselekedjünk.

Harmadszor pedig rettegésünk, irigységünk és félelmetes ödipális riválisainkkal szembeni gyűlöletünk következtében nézzük nagyfokú apátiával, hogyan halnak ki a környezetszennyezés miatt. Azonnal szinte képtelenség érzékelni, de bizonyos távolságból iszonyúan egyértelmű – mint egy felszálló repülőről, ha támadás éri és valami elborítja –, mindenki látja, csak az nem, aki benne van, és természetesen az ödipális vetélytárs. Úgy tűnik számomra, Freud^{xv} rávilágított, hogy az ödipális küzdelem a normál fejlődésben elvileg reménytelen kimenetelű: sok belső düh és kín után a fiatal fiú vagy lány végül is rájön, hogy a két szülő szexuálisan egymáshoz tartozik. Úgy vélem, Freud igencsak alábecsülte, hogy a fiú- vagy lánygyermek mennyire félelmetes ödipális riválisa marad mindkét szülőnek, és hogy az ödipális versengés érzelmi kötődésének intenzitását tekintve gyakran az ifjú vetélytárs lesz a győztes. Tehát véleményem szerint az apák viszonylagos apátiájának oka azokkal a körülményekkel szemben, amelyek fiaik életének kioltásával fenyegetnek – legyen az

a vietnámi háború vagy a környezetszennyezés súlyosbodó állapota – az, hogy ezek a körülmények az ödipális rivális kiiktatásával kecsegtetnek, aki végérvényesen soha nem győzhető le. Az eljövendő nemzedékek, utódaink és az ő utódaik iránti tudattalan gyűlöletünk, bosszúálló eltökéltségünk, hogy már a születéshez való joguktól is megfosszuk őket gondatlanságunk által, azon nélkülözések megbosszulása, amelyeket valamely fejlődési szakaszban saját szüleinktől szenvedtünk el. Ez magában foglalja az ödipális konfliktust, és túl is mutat rajta.

Az előnyben részesített vetélytárs irigylése helyettesítő kielégülést nyújt a egyetemes környezetszennyezés egyszerű demokratizáló hatása révén. A szegény embernek meg lehet az a hátborzongató elégedettsége, hogy tudja, a szennyezés, amihez ő is hozzájárul, nemcsak őt veszélyezteti, hanem a gazdag embert is. Hasonlóan a föld népességének többsége, amely a fejletlen országokban él, láthatja, hogy a technológiailag fejlett, irigyelt országok az általános pusztulás részeként saját hanyatlásukat is előidézik.

A között a számos tudattalan jelentés között, amit a környezeti szennyezés tartogat számunkra, úgy gondolom, ott van a szexuális büntudat kivetítése és tárgyiasítása, annak a büntudatnak, ami ezeken az átalakulásokon keresztül válik elviselhetővé számunkra. A pszichiátriai szótár a következő jelentését tünteti fel a pollúciónak:³ „Sperma és nemi váladék kiválasztódása szexuális közösülés nélkül; a kifejezés gyakran használatos az éjszakai magömlés szinonimájaként.”^{xvi} Feltételezem, hogy az archaikusabb, Jehova-szerű felettes énünk oly mértékben félemlít meg bennünket, hogy képtelenek vagyunk különbséget tenni egyfelől testünk érzékelhetetlen és kérlelhetetlen öregedése, másfelől ifjúságunk morálisan tiszta egó-ideáljának, a felnőttkor és az öregedés során egyre erőteljesebb beszennyeződése között. Azt gondolom, ez az úgy nevezett morális szennyeződés projektálódik a környezetre, és ettől érezzük úgy, hogy gyerekkorunk friss levegője és tiszta vize mindörökké elveszett. Ugyanilyen analógiával úgy vélem, hogy az első atombombák gombafelhőinek közismert képei majdhogynem olyan fiziológiás apátiát kelthetnek bennünk, mint sokszerűen gyors felnövekedésünk. Az *Alice Csodaországban* fizikai növekedésre ösztönöz, amit nem tudunk megállítani, hiszen fizikailag mi is megváltoztunk. A gyerekkorból a felnőttkorba való átlépés robbanásszerűen hirtelennek érzékelhető. Ha feltételezéseim helytállóak, akkor létfontosságú, hogy képessé váljunk a fenti dolgok közötti különbségtételre. A környezetszennyezés valós probléma a külső realitásban, amellyel szemben semmiképp sem vagyunk tehetetlenek.

³ A *pollution* angol szó latin eredetű. Elsődleges jelentése a nemi váladék kiválasztása a közösülésen kívüli esetekben. Az általánosabb „szennyezés” jelentés (pl. environmental pollution – környezetszennyezés) későbbi jelentésbővülés következtében alakult ki. (Vö. https://www.etymonline.com/search?q=pollution&ref=searchbar_searchhint) A magyar „pollúció” szó az eredeti, egyedül orvosi értelmű jelentést hordozza. (A ford.)

A depresszív pozíció

Az emberiség kollektíven ugyanúgy reagál a környezetszennyezésből adódó valós és égető veszélyre, mint a pszichotikus, depressziós páciens, aki önmaga elhanyagolásával fejezi ki öngyilkosságra való hajlamát – a páciens, aki megfélemezik súlyos fizikai éhségéről, és hagyja magát éhen halni, vagy figyelmetlenül sétálgat a forgalmas úttesten a száguldozó autók között. A minap a washingtoni körgyűrűn hajtva megfigyeltem azt az általános vezetési szokást, hogy pár mérfölddel mindig túllépjük a megengedett sebességhatárt, és hirtelen belém nyilallt, lényegében azért sietek, hogy az egészből kiszálljak – túllegyek a forgalom fenyegető, sivár, magányos zsúfoltságán. Azon tűnődtem, hogy valószínűleg a többi vezetőre is ugyanez igaz, csak nincsenek tudatában. És azon gondolkodtam, ez vajon nem találó példája-e annak, amit nemcsak a körgyűrűvel, hanem az egész jelenlegi életünkkel kapcsolatban érzünk? A környezetszennyezéssel szembeni általános apátia vajon nem egy állítás-e, hogy van valami annyira nem kielégítő az emberi élet minőségében, amiért úgy reagálunk, mintha küzdeni sem lenne érdemes érte?

Pár perccel ezelőtt amellet érveltem, hogy a környezetszennyezés ténye hajlamos megvédeni az egyént attól, hogy belső érzelmi lehangoltságának teljes mélysége tudatosuljon benne; ahelyett, hogy elszigetelve érezné magát az érzelmi lehangoltságában, azt érzi, hogy másokkal együtt van egy pusztulásra szánt világban. A szennyezés nemcsak arra szolgál, hogy lehetetlenné tegye a jövőt a tudattalanul gyűlölt és irigyelt utódok számára, hanem arra is, hogy elhomályosítsa a múltat, amelyre tudattalanul nem akarunk kristálytisztán visszaemlékezni. Az idealizált világot egyenlővé tesszük a visszafordíthatatlanul elveszett gyerekkorunkkal és annak még be nem szennyezett környezetével. Tévesen azt feltételezzük, hogy semmit sem tehetünk jelenlegi környezetünk szennyezésével kapcsolatban, mélyebben fekvő kétségbeesésünk miatt, mert tudjuk, nem hozhatjuk vissza gyerekkorunk világát, és mert érezzük, hogy visszatekintve idealizáljuk annak elmaradott és máskülönben kínos aspektusait. A szennyezés segít illúziót táplálni bennünk, hogy a szennyezéstől mentes, ideális gyerekkor még létezik valahol, és még mindig birtokolható, és birtokolhatnánk is, csak rá kellene szánni magunkat, és eltakarítani azt, ami megmérgezi és elhomályosítja a tisztaságát. Ebben az értelemben a szennyező anyagok tudattalanul a múlt maradványait jelképezik, amelyekbe kapaszkodunk, áttételi torzulások⁴, amelyek áthatják jelen környezetünket, megvédve minket attól, hogy tisztán érzékeljük a múlt veszteségeit, de ugyanez a jelkép választ el attól is, hogy teljes egészében át tudjuk élni a jelen valóságát.

A mostani városi életben nincs meg az interperszonális kapcsolatoknak az az évtizedeket átfogó, szorosra szőtt szövete, amely alkalmassá tenné az egyént, hogy szembesüljön vele és elfogadja, hogy az emberi élet velejárói a veszteségek – a gyermekek felneveléséhez és útnak indításához, a szülők halálához, a házastársunk és magunk elkerülhetetlen halálának tudatához kapcsolódó veszteségek. A technológia

⁴ „Transference distortion” vagy „parataxic distortion”: Harry Stack Sullivan által bevezetett fogalom. A percepció, illetve az ítélet torzulása a múltbeli vagy a tudattalan tapasztalat nyomán. Lásd. <https://dictionary.apa.org/parataxic-distortion> (A ford.)

uralta, túlnépesedett világ azt hozta magával, hogy az jelenti az igazán emberi életet, hogy minél jobban begubózunk, és kellően beszennyezzük a világunkat, hogy amikor eljön a halál, már biztosan ne legyen semmi vesztenivalónk.

A paranoid pozíció

1960-as monográfiámban a gyermek és a nem-humán környezet szubjektív egységéről^{xvii} értekeztem, sokféle funkcióiról, azokról a változatos szerepekről, amelyeket ez a környezet a normális énejlődés különböző szakaszaiban betölt, illetve azokról a torzulásokról, amelyek a skizofrén páciensek egykori és mai énműködésében találhatók. 1961-ben a skizofréniát úgy írtam le, mint ami arra szolgál, hogy a terhelt egyént megvédje a halál elkerülhetetlenségének felismerésével szemben.^{xviii} Hosszú évekig havonta egy hosszú munkanapot töltöttem szakértőként a New York-i Pszichiátriai Intézetben. Egyik este taxival mentem vissza LaGuardia felé, hogy elcsípjem a Wasingtonba induló helyi repülőjáratot. Elfogott a vágy, hogy kiugorjak a taxiból, és levessem magam a hídról. Az ilyen késztetés nem volt ismeretlen számomra, gyerekkoromtól fogva tériszonyban szenvedőnek. De ezúttal a késztetés különösen erős volt, és képes voltam megpillantani a soktényezős tünetnek egy meghatározó elemét, ami különösen emlékezetes, megalázó és tanulságos volt számomra. Azt éreztem, hogy el kell pusztítani magamat, mert egyszerűen képtelen vagyok szembesülni azzal, hogy visszatérjek a szokásos washingtoni életembe. És azért volt elviselhetetlen számomra az ezzel való szembesülés, mert annyira szégyenletesen és kétségbeejtően képtelennek éreztem „egyszerűen” tudomásul venni, hogy leélem az életem, megöregszem és meghalok: a lehető legközönségesebb, legmindennapibb dolgot. Aztán a pánikgondolatok elmúltak, ahogy majdnem minden ember esetében, kivéve azokat, akik öngyilkosok lesznek, vagy a krónikus pszichózisba menekülnek.

Noha az egyéni élettörténetemben egyedi, de lennie kell a determináló elemeknél olyan mintázatnak, ami azt a sajátos omnipotens késztetést felkelti, hogy inkább pusztítsam el az életemet, mintsem hogy belenyugodjak az élet leélésén, az öregedésen és halálon keresztül annak végleges elvesztésébe. Bizonyos vagyok benne, hogy az én késztetésem nem egészen lényegtelen azzal kapcsolatban, ami embertársaimmal általában történik: meg vagyok győződve róla, hogy minden embernek a maga egyedi módján meg kell birkóznia az elkerülhetetlen veszteségre adott ilyesféle irracionális mindenható reakcióval.

A természeti (nem-humán) környezethez fűződő ökológiailag egészséges kapcsolódás elengedhetetlen feltétele annak, hogy kialakuljon és fennmaradjon az az érzésünk, hogy emberek vagyunk. Ez a fajta kapcsolódás az ökológiai hanyatlással annyira elhanyagolt, megzavart, eltorzult és mellékes lett, hogy végtelenül nehéz számunkra a tapasztalattal járó érzéseket integrálni, beleértve az érett emberi lét elkerülhetetlen veszteségeit is. Az utóbbi évtizedekben egy olyan külvilág benépesítésétől, ahol a természet alkotásai túlsúlyban vagy elérhető közelségben voltak, elértünk odáig, hogy olyan, technológia uralta külvilágban élünk, amely

bámulatos hatalommal bír, de már halott, élettelen. Úgy vélem, hogy abban a folyamatban, melynek során szubjektívan és jelentős kapcsolatainkban annyira elkülönültek lettünk a külvilágtól, a technológia uralta világot olyan idegennek, összetettnek, fantasztikusnak és annyira nyomasztónak találjuk, hogy csak a vele kapcsolatos tudattalan tapasztalatra, nagyjából a külvilágtól való el nem különültség alacsonyabb szintű állapotára regrediálva vagyunk képesek megbirkózni vele. Ez a „külső” realitás pszichológiailag ugyanannyira a részünk, mint amennyire a mérgező hulladékok fizikai valónk részei.

A technológia burjánzása a maga csodálatosan összetett integrációjával és a természet feletti látszólagos mindenható uralmával egyre csábítóbb tárgyat kínál, melyre kivetíthejük onnipotenciára irányuló „természeti” („nem-humán”) tudattalan készletünket, ennél fogva egyre inkább hajlamosak vagyunk tudattalanul azonosulni vele. Egyidejűleg szelfünknek az inkább „egyszerű emberi”, állati-természeti komponense egyre jobban elszegényedik (olyan tényezők miatt, mint a túlnépesedés; a személytelen, zűrzavaros élet a technológia uralta társadalomban; az anyagi termékek fogyasztásának hangsúlyozása és így tovább), egyre kevésbé képes a „természeti” („nem-humán”) komponensek integrálására. Még általánosabban, egyre képtelenebbé válunk tudatosan, belső érzelmi konfliktusként meg tapasztalni szelfünknek az emberi („humán”) és „természeti” („nem-humán” – autisztikus, mindenhatóságon alapuló) aspektusai közötti háborút; ezért a konfliktust kivetítjük – és így tudattalanul tápláljuk – az ökológiai egyensúlyban lévő Föld ostromlott maradványai és az azt leromboló emberi technológia közötti a külső valóságban zajló háborúra.

Az ökológiailag hanyatló világnak, amelyben élünk számos aspektusa táplálja bennünk, jobbra tudattalan szinten azt a fajta tapasztalásmódot, ami kristálytisztán körvonalazódott formában látható a paranoid skizofréniában, illetve ami állítólag a tartós individualitás-érzet kialakulását megelőzően a normál gyermekkor legfenyegetőbb pillanatait jellemzi. Az egyre erőteljesebben szennyezett világban, ahol élünk, az érintett egyén aligha túloz azzal a kijelentéssel, hogy „Minden, amit belélegzünk, minden, amit megeszünk, megiszunk megöl minket” – tulajdonképpen úgy reagálva rá, mintha mindenhova beható ellenségünk lenne. Mindez annyira képes lebénítani, hogy egyfajta megfélemlített tétlenség állapotába taszít, annál is inkább, mert ebben a mélyen regresszív tapasztalásmódban egyáltalán nem válunk külön a környezettől, tehát nincs önálló szelfünk, amely felvenné a küzdelmet a „külső” fenyegetéssel.

A primitív énműködésnek ezen a szintjén egyáltalán nincs különbségtétel jó és rossz anya között. Feltételezni sem szabad – akár tudatos szinten –, hogy a természet a jó anyával egyenlő, amely konfliktusban van a technológiával mint rossz anyával. A természet gyakran rossz anyaként viselkedik az emberrel, többnyire csak jó anyánk, a technológia munkálkodása teszi őt vendégszeretővé. Tudjuk, hogy jó technológia anyánk megmérgez minket, és ha nem zabolázzuk meg és térünk vissza a természet szabad állapotához, akkor el vagyunk veszve. A technológiát és az évi nemzeti bruttó összterméket (ami az előbbi fejlődésére utal) mint istent imádjuk, és összezavarodva konstatáljuk, hogy nem áldozhatunk többet ennek az istennek, ha meg akarjuk menteni magunkat.

A valós „paranoid” fenyegetés egyik fő tényezője az örökké jelenlévő – noha a tudat és a tudattalan között flukutáló – bizonytalanságunk: nehogy egy hadüzenet nélküli atomháborúban néhány órán belül vagy még rövidebb idő alatt mindannyian meghaljunk. Amint James Reston kifejtette: „A bomba és rakéta olyan hatalmat adott az Elnöknek, amely példátlan a nemzetek történelmében, és megfosztotta a Kongresszust az amerikai föderációs rendszerben betöltött egyensúlyozó szerepétől, ezért a nemzetet el lehet pusztítani még mielőtt a Kongresszus egyáltalán összeülne a hadüzenet kérdésének megvitatására.”^{xi} Azáltal, hogy ezek a fenyegetések differenciálatlanul mindenre kiterjednek, lényünk mélyén azt a bénult mozdulatlanságot idézik fel bennünk, amit az a gyerek él át, akit a szülője – jelen esetben a hidrogénbombával vagy a fantasztikus ipari-katonai komplexumokkal egyenértékű homályos istenszerű entitás^{xx} – krónikusan erőszakkal fenyeget.

Ezeket a fenyegetéseket az őket körülvevő titkolózás és a kifinomodott jellegük teljesen hasonlónak teszik azokhoz a fenyegetésekhez, amelyek a paranoid skizofréniában szenvedőket tartják a markukban. Kimutatták, hogy nem is tudatosítjuk magunkban, mennyiféle mérget viszünk a szervezetünkbe; sokról tudjuk, hogy mérgező, sokról feltehetőleg nem is ismert a mérgező volta. Az ismertek közül csak néhány: az ólom (melyből testünk a halálos dózis kétharmadát már hordozza)^{xxi}, a higany, a DDT és a radioaktív hulladék.

Rendkívül fontos tényező, hogy az ego de-differenciációjának ezen a szintjén – ahogyan a nyíltan skizofrén egyén teszi – saját erőteljes, gyengén differenciált és gyengén integrált, rettegésből, deprivációból és frusztrációból eredő gyilkos hajlamunkat a hidrogénbombára, az ipari-katonai komplexumra, a technológiára és más ilyen dologra vetítjük ki. Másrészt azért is projektálunk, mert hajlamosak vagyunk úgy érezni, hogy a nukleáris háborúból eredő hirtelen halállal szemben, amely abszolút kontrollálhatatlan számunkra, még a lassabb, kontrollálható halál is jobb lenne. Ez utóbbira látszólag a (környezet)szennyezés az egyetlen kínáló alternatíva. Tudjuk, hogy a szennyezés olyan folyamat, amihez nap mint nap magunk is hozzájárulunk. Valami olyasmi, amit, ha kismértékben is, aktívan meg tudunk cselekedni. Másfelől, ha ezt a lassú fulladást elkerülhetetlen agóniaként értelmezzük, akkor szinte sóvárognánk arra megkönnyebbülésre, amit egy nukleáris háború hozna.

Tudattalan szinten erőteljesen azonosulunk a mindenhatónak és halhatatlannak érzékelt technológiával, hogy elhárítsuk a jelentéktelenséget, a deprivációt, a bűnösséget, a halálfélelem elviselhetetlen érzését. A realitás talaján állva azt mondják: „A környezet megmentésében az egyén majdnem tehetetlen.”^{xxii} Mivel a világ megmentésének konstruktív célkitűzése csakis az egyén munkájával érhető el – aki többnyire egy névtelen egyén a megszámlálhatatlan milliók közül, aki felnőttes módjára együttműködik a többi állampolgárral –, sokkal csábítóbb az egyénnek a mindenható pusztítás titkos fantáziáinak átadnia magát, a világot fenyegető és elpusztító erővel azonosulni. Mindez arra szolgál, hogy megvédje az egyént a saját magán belül lévőként megtapasztalt, büntudattal terhelt, gyilkos készletének felismerésétől, amely készletek saját intra- és interperszonális világának elpusztítására irányulnak. Grandiózus azonosulásunkat a technológiával fokozza a statisztika, amely arról tájékoztat, hogy légszennyezésnek mintegy 80%-át autók okozzák^{xxiii}; szemétermelésünk gyorsabb ütemben növekszik a népességnövekedésnél, és kevesebb

mint nyolc éven belül meg fog duplázódni.^{xxiv} És – ahogy arra már korábban utaltam – mi az Egyesült Államokban a föld nyersanyagkészletének borzasztóan aránytalan mértékét fogyasztjuk el.

Gyermekkorban a mindenhatósági fantázia megvédett attól, hogy teljes intenzitásában átéljük a deprivációval kapcsolatos érzéseinket, és most veszélyesen könnyű azonosulni a látszólag határtalan technológiával, miközben képtelenek leszünk majd megbírkózni a belégzésre alkalmas levegő, az élelem és az ivóvíz életveszélyes hiányával. A fantasztikusan változatos és csodálatosan integrált technológiával való azonosulással megvédjük magunkat attól, hogy teljes terjedelmében átéljük emberi életünk deprivációjának és elszegényedésének érzését. René Dubos szerint „az ökológiai rendszerek ki tudják fejleszteni a szennyezőanyagokkal szembeni ellenállást, de a folyamat során valószínűleg el fogják veszíteni gazdag összetettségüket és stabilitásukat”.^{xxv} Meggyőződésem, hogy ez az ember lelki életére is igaz.

A vallás legtöbbünk számára nem nyújt elegendő reménységet az öröklétre ahhoz, hogy felvértezzen minket a halálfélelmünkkel szemben. Nem igazán érezzük azt a bizonyosságot, hogy szeretteink ott lesznek velünk, és osztoznak majd bánatunkban, hogy élni fogunk a túlélők emlékezetében; nagyon kevés kapcsolódást érzékelünk a minket túlélő leszármazottakkal. Pusztá halandó létünk tudatából eredő frusztrációnkat rendkívüli módon felerősíti annak tudata, hogy az általunk teremtett technológia, mely látszólag mindenható és halhatatlan, a számunkra kiszabott élettartamot nem tudja sokkal hosszabbra nyújtani a bibliai hetven évnél.⁵ Tehát tudattalanul a technológiával azonosulunk, amely élettelen lévén nem tud meghalni. Biztosítékot találunk abban, hogy változatos „étvágya” még hatalmasabbra növeli: a szénről, amely eddig táplálta – és amelynek készletei mára nagyjából kimerültek –, átvált olajra. Az olaj nagyjából harminc éven belül fogy ki^{xxvi}, azután pedig jön az uránium. Reménykedésre ad okot, hogy az uránium véges készleteinek kimerülése előtt az atom vagy valami még annál is varázslatosabb energia lehetővé teszi a halhatatlan technológia számára, hogy határtalan interplanetáris otthonok kedvéért maga mögött hagyja ezt a lepusztult bolygót, és titkon reménykedünk abban, hogy mi is a maroknyi ember között leszünk, akiket magával visz. Az onnipotens fantáziának ebben a birodalmában a Föld anya végül is mindazzal egyenlő, ami a realitás, ami béklyózza és akadályozza a korlátlan mindenhatóság iránti sóvárgásunkat, és ezért szabadulni akarunk tőle.

A mindenhatóság azért nem olyasmi, amire az ember ambivalencia nélkül vágyakozik. Egy borderline gondolkodási zavarokat mutató férfi analíziséről szóló, nemrég megjelent dolgozatomban hozok néhány példát arra, hogy a férfi nemcsak mindenható fantáziáinak realizációját kívánja, de egyben attól is fél, nehogy fantáziái teljes mértékben valóra váljanak, és így képtelen legyen osztozni az emberi szeretetben. Talán nem véletlen egybeesés a fentiekkel, hogy feltűnően apatikusan reagálunk arra, hogy a környezetszennyezés révén kihalás fenyegeti mai világunkat, és csak akkor szúr szemet számunkra, amikor már küszöbön áll, hogy technológiailag szétszakítsuk azokat a kötelékeket, melyek fajunkat ehhez a bolygóhoz, eredetünkhöz kötik. Miközben tudatosul bennünk, hogy ez az egybeesés egyedül a technológia

⁵ Speciális, angol Biblia-fordításban megjelenő kifejezést használ rá a szerző: „threescore years and ten” = háromszor húsz, plusz tíz. Vö. <https://www.phrases.org.uk/meanings/three-score-and-ten.html> (A ford.)

jelenlegi fejlettségével szintjének számlájára írható, gyanítom, együttesen hördülünk fel, nehogy a gyermeki mindenhatósági fantáziánk azáltal váljon valóra teljes mértékben, hogy az ember bolygóközi lényé válik, és így megszűnik az a Földhöz kötött teremtmény lenni, akinek ismerjük. Feltételezem, azért vonzódunk olyan erőteljesen bolygónk megmérgezéséhez, hogy biztosak lehessünk benne, emberként halunk meg rajta, inkább, minthogy bárhol másutt – valamely torz formában álcázva – például istenekként, robotokként létezzünk.

Erre az ökológiailag hanyatló világra vetítjük ki minden lehetséges belső érzelmi konfliktusaink legmélyebb intenzitását – beleértve a már említett konfliktust szelfünk személyes emberi (humán) és személyes természeti (nem-humán) összetevő között –, és minthogy a konfliktus az emberi élet lényegi része, nagyrészt ugyanezen folyamattal projektáljuk élő mivoltunkat. Thomas Wolfe, úgy vélem, belső eleveenségét vetíti ki a világra, amikor (életrajzi) jegyzeteiben így ír helykereső küzdelmeiről a világban: „Mi lehet belőle végül, azt nem tudom, de egy erős, hatékony belső életet kell felépítenem a káoszból; különben darabokra szakít a világ örvénye.”^{xxvii} A jelenlegi környezetszennyezés sújtotta „valódi külső” világra adott apatikus reakció szerintem az individuális emberi szelffé válás élményével szembeni tudattalan védekezés, egy olyan szelf ellen, amelyben az emberi élet valódi természetének megfelelően benne van az érzelmi konfliktusok örvénye, és olykor annyira kaotikus, hogy a valódi szelf feldarabolásával fenyeget.

Ehelyütt nincs idő a depressziós és skizofrén személyekkel végzett munkám részleteinek ismertetésére, amely egy sor klinikai dokumentációval támasztaná alá a feltevéseimet. Körtörténeti feljegyzéseimben viszonylag szilárd klinikai bizonyíték utal arra, hogy vannak például (a) a gyilkos szmoggal azonosuló páciensek; (b) olyan páciensek, akik tipikusan paranoid áttételt tápláltak velem mint nemkívánt gyermek szelfjük megtestesítőjével szemben. Ezzel a szelffel a (szülő) család úgy bánt, mintha lényegében nem természetes (nem-humán) forrása lenne mindannak a kifinomult és átható rosszindulatnak, ami aktuálisan megfertőzi az idealizált családi légkört. Aztán (c) van bizonyíték a páciens szubjektíven természeti (nem-humán) alkotórészei és szüleik autizmusa közötti összefüggésre: az ilyen páciensek gyűlölték azt, ami nekünk a realitás, mert a realitásban élni azt jelentette volna számukra, hogy le kellene mondani arról a törekvésükről, hogy teljességgel azonosuljanak a szülői autizmus feltételezett mindenhatóságával. A már említett, természeti (nem-humán) környezetről szóló monográfiám bőséges és részletes klinikai adatokkal szolgál a témához kapcsolódóan.

Manapság olyan időket élünk, hogy vagy megmentjük a valóságos világot, vagy mindnyájunkat elpusztító eszközzé fog válni a kezünkben. Azt hiszem, a legnagyobb veszélyt nem maga a hidrogénbomba, sem pedig a mindenhol elterjedt technológiából származó lassan pusztító mérgezés jelenti. A legnagyobb veszély valójában abban rejlik, hogy a világ olyan állapotban van, hogy a legkorábbi szorongásainkat váltja ki, és ezzel egy időben hamis „ígérettel” kecségtet: történetesen annak a halálos ígéretével, hogy ezeket a szorongásokat csillapítani fogja, éppen azoknak a primitív konfliktusainknak a külvilágra vetítése és tárgyiasítása révén, amelyek a szorongásokat előidézik. Miközben arra törekszünk, hogy omnipotens módon teljességgel

megszabaduljunk az emberi konfliktustól, fennáll annak a veszélye, hogy kihalásunkat magunk fogjuk előidézni.

Ha bármi hasznát lehet venni az itt megosztott észrevételeimnek, akkor ezzel az abszolút kezdeti próbálkozással megtettem az első lépést a kívánatos irányba: hogy mi pszichoanalitikusok – más tudományterületeken működő barátainkkal együtt – érdemben hozzászóljunk az ökológiai válság kezeléséhez.

Takács Mónika fordítása

Jegyzetek

ⁱ A George Washington University munkatársának, Gail L. Bakernek „Környezetszennyezés és lelki egészség” című, megjelenés előtt álló cikke 1970. augusztus 28-án akadt a kezembe, amikor jelen írásom első változata készült. Baker cikke számba veszi azt a sovány szakirodalmat, amit ebben a témában publikáltak a viselkedéstudomány területén, beleértve a nem-analitikus pszichiátereket is. Az én áttekintésem az utóbbi évek pszichoanalitikus szakirodalmáról nem említi cikket a témában, de 1969 áprilisában hallottam egy informális beszélgetést Peter A. Martin pszichoanalitikussal, amely aztán 1970 júniusában megjelent. (Martin, P. A.: „The End of »Our« World.” Presented at the meeting of the Michigan Society of Psychiatry and Neurology, Ann Arbor, Michigan, April 17. *Psychiatry Digest*, June, 1970. 10-13.) Ebben az alábbi megjegyzést teszi, mielőtt a fő témára (mely jelen dolgozat szempontjából nem lényeges) rátérne: „A pszichiáterek számára ismerős a fantázia, amivel a skizofrénia korai szakaszaiban találkozunk, hogy a világvége közeledik... Századunk második felében ennek a destruktív potenciálnak a jelenléte okozza, hogy a »pszichotikus« világvége-fantáziák nem olyan nyilvánvalóan szakadnak el a realitás világától. A világ elpusztításával kapcsolatos aggodalom mindennapos témája a tömegmédiának. Két népszerű teória hallható arról, hogyan ér véget a világ. Az egyik a »Nagy Bumm« elmélet: a nukleáris robbanások lesznek az előfutárai a világ végének. Ezek az erők értelmezhetőek úgy, mint az ösztönén (Id) destruktív impulzusainak a realitásba történő technológiai kiterjesztései. A második elmélet úgy tartja, hogy a világ nyöszörgéssel fog véget érni: az éhezéshöz vezető túlnépesedés, a szennyezés és az élehetetlen környezettel kapcsolatos jóslatok az emberi létezésből fakadó két forrásból érthetőek meg. Az egyik forrás a passzivitás irányába mutató extrém ösztön-én impulzusok, amelyek ellenállnak annak a nyilvánvaló parancsnak, hogy a fajokat meg kell őrizni. Azok számára, akik a vitatott halálösztön-elméletben hisznek, ez lehetne a magyarázat a józan észnek ellentmondó inaktivitásra. A másik forrás az én (ego) passzivitása és tehetetlensége lehet a szelf megőrzésére szólító vészjelzésekkel szemben. A fenti sorok mintegy bevezetik azt, amiről a dolgozatom szól...”

Martin aztán azt fejtette ki a tanulmányában, hogy nyilvánvalóan végéhez közeledik a pszichiátriai képzésnek és praxisnak az a korszaka, amelyben a fiatal pszichiáterek egy sor olyan értékkel telítődtek, ami iránt a középkorú pszichiáterek elkötelezettek. „Összességében – mondja – a pszichiáterek egy csoportja, a továbbiakban a »mi csoportunk« figyeli a világ végét...”

Martinnak a fentebb idézett megjegyzései dolgozatom szempontjából nyilvánvalóan relevánsak. Azért tettem mégis lábjegyzetbe, mert maga a dolgozat olyan jellegű, hogy inkább összezavarná a saját gondolatmenetem kifejtését.

ⁱⁱ Cotton, S. (Ed.) (1970). *Earth Day: The Beginning. A Guide for Survival*. Compiled and edited by the National Staff of Environmental Action. New York: Arno Press and Bantam Books, 112.

ⁱⁱⁱ Ehrlich, P. R. (1968). *The Population Bomb*. New York: Ballantine Books, 56.

^{iv} Marx, W. (1967). *The Frail Ocean*. New York: Ballantine Books.

^v Carson, R. (1962). *Silent Spring*. New York: Fawcett World Library, 24.

- ^{vi} Ehrlich, id. mű; Wurster, C. F., Jr. (1967). DDT Reduces Photosynthesis by Marine Phytoplankton. *Science*, Vol. 159, 1474-1475.
- ^{vii} Cotton, id. mű, 118-119.
- ^{viii} Ehrlich, id. mű, 18.
- ^{ix} Ehrlich, id. mű, 198.
- ^x Ehrlich, id. mű, 37.
- ^{xi} Ehrlich, id. mű, Előszó
- ^{xii} Ehrlich, id. mű, 133.
- ^{xiii} Cousins, N. (1970). Needed. A New Dream. *Saturday Review*, June 20, 18.
- ^{xiv} Klein, M., Heimann, P. & Money-Kyrle, R. (Eds.) (1955). *New Directions in Psycho-Analysis*. New York: Basic Books.
- ^{xv} Sigmund Freud (1923). *Az ősválami és az én*. Ford. Hollós István és Dukes Géza. Budapest: Hatágu Síp, 1991.
- ^{xvi} Hirsie, L. E. & Campbell, R. J. (1970). *Psychiatric Dictionary*. 4th ed. New York: Oxford University Press, 581.
- ^{xvii} Searles, H. F. (1960). *The Nonhuman Environment in Normal Development and in Schizophrenia*. New York: International Universities Press.
- ^{xviii} Searles, H. F. (1961). Schizophrenia and the Inevitability of Death. *Psychoanalytic Quarterly*, Vol. 35. 631-665.
- ^{xix} Reston, J. (1970). Szerkesztői cikk, *The New York Times*, May 24.
- ^{xx} Lens, S. (1970). *The Military-Industrial Complex*. Philadelphia: Pilgrim Press.
- ^{xxi} Cotton, id. mű, 159.
- ^{xxii} Cotton, id. mű, Előszó.
- ^{xxiii} Cotton, id. mű, 159.
- ^{xxiv} Cotton, id. mű, 205.
- ^{xxv} Cotton, id. mű, 206.
- ^{xxvi} Cotton, id. mű, 10-11.
- ^{xxvii} Wolfe, T. (1969). *The Notebooks of Thomas Wolfe*. Ralcih: University of North Carolina Press. Idézve: *Newsweek*, 1970, February 23. 102-103.